

25 чылдың август
де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 68
(18801)

2016 чылдың
июнь 21
вторник

Садар өртээ хостуг

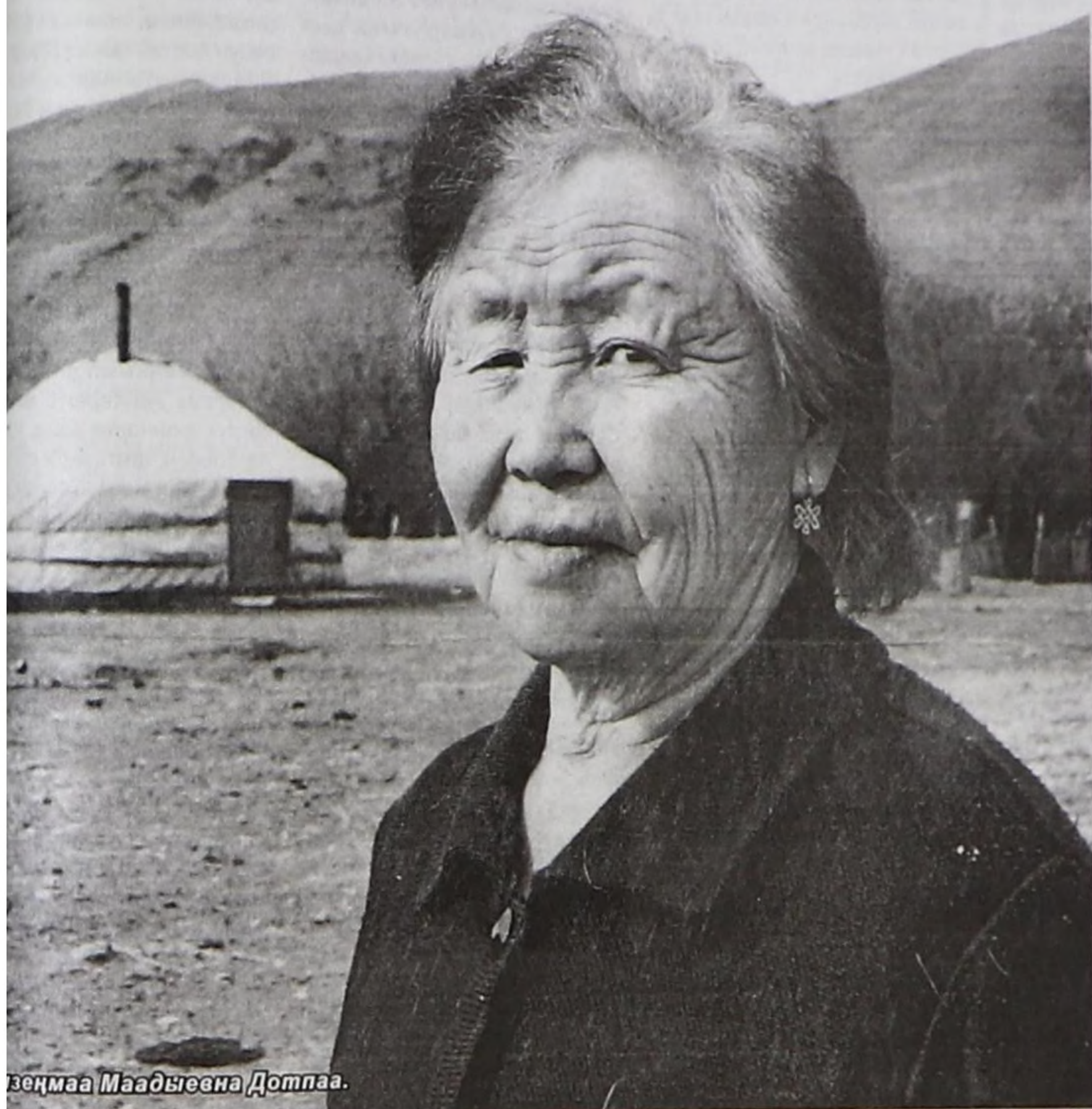
<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

НИИТИЗИ-БИЛЕ 15 МУҢ ХУРАГАН

Диизеңмаа Маадыевна Дотпаа.

Диизеңмаа Маадыевна биле
р-оол Салчакович Дотпаа-
и-Хем кожуунуң «Саян»
зунуң Сесерлиг салбырынга
ннап эгелээннинден бээр 40
р улаштыр-улаштыр шуужуп
берген. Ол үениң дургузунда
а, республикага дыка улуг
лишкиннер болган. Ажыл-
урган совхозу база шагда-ла
н.
дунуң херээнге бердинген бо
арның ажил-херектеринге ол
лишкиннер ындыг-ла кончуг
рны чедирбээн. Оларның
турар ажылы дээш сагыш
шкыннары төнчү чок. Эртен
язындан кара дүнеге чедир
эвес: малды одарже үндүрер,
ар, кажаалаар, аарыг-ар-
эмнээр, өдек-кыштааның
нин хоорар дээш-ле, баар.
лдың дөрт эргилдезинде ажил
ытыг. Час келир – малдың чаш
хүлээп алып, чай келирге,
кыргыыр, оларны сериин тай-
ке үндүрүп, семиртип алыры-
чайлаглаар, кышка шыңгы
кенир, сиген-ширбиш кезер,
кээр дээш, чүнү чок дээр.
к ындыг шыдамыккай, эрес-

кежээ чоруу-биле Диизеңмаа Маа-
дыевна биле Демир-оол Салча-
кович Дотпаалар төрөөн совхозунга
ниитизи-биле 15 муң ажыг хураган-
ны өстүрүп, 84 тонна хире дүктү
бүдүрүп бергеннер. Шынап-ла,
хойжу кижиниң ажылының түңнели
каракка көскү. Чыл бүрүдө дорук-
турган хураганы, кыргып алган
дүгү тодаргай сан-түнүг болур.
А Диизеңмаа Маадыевнаның
ажылы эр кижиге бодаарга, оон-даа
берге. Ол чүгле мал-маганы-биле
халбактажыр эвес, өг-бүлениң
ажылын база кылыр. Ол 5 уругну
божааш, доруктуруп, эртем-билигге
чедиргеш, амыдыралдың делгем
ак оруунче углап-баштап каан.
Дөргүл-төрелдериниң уругларын
база бут кырынга тургусканнар.
Ол дээш Диизеңмаа Маадыевна
«Иениң алдары» медаль-биле
шаңнаткан.
Үе өскерилген. Бо рынок үези
бодунуң хоойлуларын, негелде-
лерин кижиге дөгээр: шын са-
нааш, шын шиитпирлээн болзуңза,
аксың-кежи – эки амыдыраар сен,
а чок болза – хамык чүве тайлы
бергени ол. Малды өстүрер, када-
рар, семиртир. Белең продукция

– зытти, дүктү, сүттү бүдүрүп, са-
дып-саарар.

Эптиг-найыралдыг, ажилгыр,
кежээ малчыннар Диизеңмаа Маа-
дыевна биле Демир-оол Салча-
кович Дотпаалар ол бүгүнү ажып
эрткеннер. Бодунуң бүдүрген
продукциязын садып, рынокка
тура хүнээр, каш хонар малчын
ховар-ла. Продукцияң дүрген
үрелииң болдур ийин. Ооң ка-
дында чурттап турар черинден
сөөртүп эккээр нарын болгаш
берге. А хереглел шоолуг-ла эвес,
хунаажып, ушта тыртып турар са-
дып алыкчы чок.

Ынчангаш бүдүрүп үндүрген
продукцияның сүдүндөн кылган эки
шынарлыг быштак, сметана, творог,
саржаг-үс дээш, өске-даа чем ай-
маан кылырының талазы-биле бе-
дик арга-дуржулгалыг кижилерниң
бирээзинге Диизеңмаа Маадыевна
хамааржыр. Ооң холу-биле кылган
амдангыг ааш-чемин кызылчылар
күзелди-биле садып ап турарлар.
Амгы үеде малчыннар чайлаанче
үне бергеш, мал-маганын семиртип
ап турарлар.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Хүннүң медээлери

КАРЕЛИЯДА ХАЛАП ДЭЭШ КАЖЫЫДАЛЫН ИЛЕРЕТКЕН

Карелия Республиканың девискээринге болган
озал-ондактың ужун, кижилерниң мөчээни-биле
июнь 20-ниң хүнүн Карелияга болгаш Москвага
Кажыыдал хүнү кылдыр чарлаан.

Истелгениң тайылбыры-биле алырга, лагерьге
дыштанып турган уругларның 47 кижиден тургустунган
бөлүү болгаш 4 улуг кижиге Карелия Республиканың
Пряжинск районунга хөлдү кежи чораан. Уругларның
болгаш улуг улустуң олурган эжиндирер хемелери
хөлге аңдарылган.

Сөөлгү медээлер-биле 13 уруг чок болган. 14 ду-
гаар уругну ам-даа дилеп турар. Олар шупту Москва
хоорайдан дыштанып келгеннер.

«Карелия болгаш Москвада бөгүн Кажыыдал
хүнү. Тываның хөй нациялыг чонунуң мурнундан
бодумнуң коллегаларым – Москва хоорайның мэри
С.С. Собянниге, Карелия Республиканың Баштыңы
А.П. Худилайненге, ол ышкаш чок болган уругларның
өг-бүлелеринге кажыыдалым илереттим. Кемдээн
кижилерге дүрген экирип сегиирин күзедим» – деп,
Шолбан Кара-оол бодунуң блогунда бижээн.

Уругларның чок болганы-биле айыыл чок чоруктуң
негелделерин хажыдып, аңаа дүүшпейн турар ачы-
дуза чедиргениниң ужун кеземче херээн оттурган.
Уруглар лагериниң инструкторун тудуп хоругдаан.

Сямхөл (Сямозеро) – Карелияның мурнуу кезээнде
эң-не улуг хөлдөрдүн бирээзи. Шуй хемниң бассей-
нинде турар. Сямхөлдүн девискээри 266 дөрбелчин
километр. Эң-не ханы чери – 24,5 метр, ортумаа – 6,7.
Сямхөлде – 80 ортулук бар.

МӨҢГҮН-ТАЙГАНЫҢ ЭЛЕКТРИ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

Тываның бюджетиниң күсели-биле Мөңгүн-
Тайганың электри хандырылгасын күштелдирер
деп Шолбан Кара-оол айтыкан.

Тываның Чазаа чаңгыс аай электри четкилери-
биле харылзаа чок болгаш дизель генератор дуза-
зы-биле электри энергиязын ап турар чедери берге
Мөңгүн-Тайга кожуунга турум электри хандырылгасын
катап тургузарына дузалажыр. Тыва Республиканың
Баштыңының хүлээлгезин түр күүседип турар Шолбан
Кара-оол кожуунга каттышкан күжү 1,3 МВт-тен ажыг
беш электростанцияларны садып алып талазы-биле
чарыгдалдарны регионалдыг бюджетке кириер деп
шиитпирни хүлээп алган. Эрткен чылын кожуунуң
ийи улуг сумуларына – Мугур-Аксы сумузуңуң адми-
нистративтиг төвүнге болгаш Кызыл-Хая суурга кол
дизель генераторлары үрелген, ынчангаш сумулар
курлавыр энергияны ажыглап турар. Мугур-Аксында
ийи станцияның каттышкан күжү ток чарыгдалының
чүгле үштүң бир кезиин хандырып турган.

Бо чылын кожуун төвүнге бирээзи-ле 315 кВт 3
немелде генераторну садып алырын шиитпирлээн.
Чаа станцияларның күжү Мугур-Аксында электри
энергиязының хереглелин бүрүнү-биле дуглапта-
рынга четчир. А эрги херекселдер-биле электри
хандырылгасының курлавыр дөстөрүн тургузар.

Тывада 12 суму чедериниң бергежи-биле чурттуң
чаңгыс аай электри четкилери-биле харылзаа чок.
Оларда чырыкты чүгле дизель генераторларының
дузазы-биле дамчыдып турар. Тываның Одалга
болгаш энергетика яамызының дыңнатканы-биле
ол станциялар билдингир-ле каражалыг, чүге дизе
ынаар оттулар чүүлүдү автотранспорт-биле чедирер.
Ындыг-даа болза амгы үеде ол сумуларга автономнуг
генераторлар – электри хандырылгасының чаңгыс-ла
аргазы.

gov.tuva.ru-дан.

ШОЛБАН КАРА-ООЛ – КРЕМЛЬ РЕЙТИНГИЗИНДЕ ДЭЭРЕЛЕРНИН БИРЭЭЗИ

РФ-тиң Президентизинин администрациязынга чоок хамааты ниитилел сайзырадылганын фондусу губернаторларның дээштиинин ээлчеглиг, 14-кү рейтингин үндүргөн. Сибирь федералдыг округтан дээрелернин санынче Кузбасстың, Тываның, Томск областың болгаш Хакасияның удуртукчулары кирген. Кошкак болганнарның (аутсайдерлеринин) аразында – Красноярск крайның, Омск болгаш Иркутск областарның губернаторлары.

Рейтинг «Хөй-ниитинин бодалы» фондунун беш темалыг модульдарга үндөзүлгөн «Георейтинг» шинчилелдери, РФ-тиң статистика күрүнө албанының анализин, эксперт үнелээшкенин каттыштырганы болур.

Тываның Баштыңының хүлээлгезин түр күүседип турар Шолбан Кара-оол 14-кү рейтингде Брянск областың болгаш Чувашияның губернаторлары-биле деңге 33-35 дугаар черлерин үлөжип турар. Ындыг турушту ол каш чыл улаштыр ээлеп турарын демдеглезе чогуур. «Хөй-ниитинин бодалы» фондунун Новосибирск салбырының удуртукчузу Константин Антонов: Сибирь субъектилеринин удуртукчуларындан 14-кү рейтингде

эксперттер чаңгыс-ла Кара-оолдун ажил-чорудулганын эки деп демдеглээн.

Сибирьниң арткан губернаторлары кандыг-даа бурунгаарлаашкын көргүспейн, баллдарын чидиргеннер. Оларның баштап турары регионнарда социал-экономиктиг байдал болгаш шоолуг эвес информастыг хүрээлел чедимче чок үнелелди Кара-оолдун коллегаларына берген. Тыва бо талазы-биле элээн эки көстүп турар.

Оон аңгыда Президент Владимир Путинниң хуусаадан эрте соңгулдага киржирин Шолбан Кара-оолга чөпшээрээни база рейтингиге бир кол фактор болган.

gov.tuva.ru

ДӨРТКҮ ЧАСКЫ СЕССИЯЗЫ ДООЗУЛГАН

Июнь 16-да, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) ийиги чыыжының часкы сессиязының түңнел хуралы болган.

Чаңчыл езугаар хуралдың эгезинде депутаттар Юрий Кара-оол биле Александр Санчатка төрүттүнгөн хуннерин таварыштыр байыр чедирген. Оон соонда Дээди Хуралдың хүндүлел бижии-биле депутаттар Радислав Наважап, Эрес Хуурак база Олег Сарыглар, Россия биле Тываның каттышканындан бээр 100 чыл болганынга юбилейлиг медаль-биле Виктор Глухов база Виталий Бартына-Сады шаңнатканнар. В.Глуховту Даа кожуунун 250 чылдаанының юбилейлиг медалы-биле база шаңнаан.

Байырчедирешишкенин болгаш шаңналдар соонда парламент кижигүннери хуралдың хүн айтырыгларын сайгарып чугаалашканнар. Бир дугаарында Дээди Хуралдың (парламентизинин) 2016 чылдың сентябрь 18-те «ТР-ниң Чазаның Баштыңының Даргазының соңгулдаларын эрттиреринин дугайында» доктаалын чугаалажып көргөн бол-

гаш бадылаан.

Кызыл хоорайның №8 суд участогунун эштептирилге судьязынга Снежана Биче-оолдун, №3 суд участогунун эштептирилге судьязынга Айлана Хоз-оолдун кандидатураларын депутаттар бадылаан.

Хуралдың хүн айтырыында кирген кол айтырыгларның бирээзи «2016 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында» ТР-ниң Хоойлузунче өскерилгелер кирир дугайында» хоойлу төлөвилелин көргөн. Бо айтырыг талазы-биле илеткелди ТР-ниң саңхөө сайыдының оралакчызы Урана Даваа кылган. Ол 2016 чылда ТР-ниң республика бюджетинин орулгалыг болгаш чарыгдалдыг кезээне өскерилгелер киририн саналдаан.

Хуралга депутаттар ниитизии-биле 63 айтырыгны сайгарып чугаалашкан.

Бистиң корр.

«РОМАШКАДА» ХӨГЛҮГ ЧАЙ

Ажилчын сургакчылаашкыным үезинде төрзөн суурум Самагалдайга четкеш, оон сайзырап, өзүп, улам-на чараш апар чыдарын эскердим. Суурумнун эң-не чараш черлеринин бирээзи — Культура ордузунун девискээри. Ол девискээрге Культура ордузу, спорт залы, субурган, өглер, Эзир-Карага тураскаал, стадион, дыштанылга парыгы бар. Бичии тургаш-ла сактырым, кандыг-даа байырлардар, хемчеглер маңаа болур турган. Самагалдайжыларның эң-не ынак, барыксаар черлеринин бирээзи парк-ла болгай. Ол Дыттыг-Хемниң эрин дургаар баткан шыргай, ногаан арга иштинде. Мурнунда «ногаан театр» турган черде волейбол шөлү кылган болду.

Бо-ла бүгүнү чарашынып, чурукка тырттырып кылаштап турумда, стадион иштинде бичии уругларның хөглүг үнү чаңыланды. Стадионнун чаала ногаарарып оран шөлүнде хөй-ле бичии уруглар ойнап турлар. Оларга сонурган чедө бээримге, Самагалдайның №1 ортумак школазының чанында хүндүскү «Ромашка» лагеринин уруглары болду. Ында бирги сезонда 67 уруг дыштанып турар, оларның 22-зи чедимче кошкак өг-бүлелеринин ажи-төлү. Бо лагерьде чүгле Самагалдайдан эвес, Берт-Даг, Теве-Хая суурлардан база Кызыл хоорайдан уруглар бар. Лагеринин бир сезонда өрттө 810 рубль, а чедимче кошкак өг-бүлелеринин ажи-төлү аңаа халас дыштаныр.

Лагерини дуржулгалыг тыва дыл башкызы Ирина Дайтыновна Самбуу удуртуп турар. Уругларны эртенгинин 8 шактан 14 шакка чедир тыва дыл башкызы Чойгана Назыновна Манчы, англи дыл башкызы Буяна Александровна Шыдарай база эге класстарның орус дыл башкызы Клара Шашкоевна Оюн янзы-бүрү бөлгүмнерде өөредип, угаан сайзырадыр болгаш спортчу оюннар ойнадып, экскурсияладып, хемчеглерге кириштирип турар. Олар шупту дыл башкылары болганда, бирги сезонну лингвистика угла-

нышкынныг кылып алганнар. Ылаңгыя уруглар англи дыл кичээлдээринге, караоке ырлаарына, школаның спорт шөлүнге хөглүг старттар, ойнаар залга шыдыраа, шахмат ойнаарына дыка ынактар. «Мисс лагерь», «Мистер лагерь» деп конкурстар эрттирери чаңылчаан.

Вика Сугежик, Кызылдың №9 гимназиязының өөреникчизи: — 2-ги классты «ударник» доостум. Чайгы дыштанылгамда кырган-авам сугда келдим. Кырган-авамны Вера Бүрбүевна Сугежик дээр. Бо лагерьге эрткен чылын база дыштангаш, дыка таарышкан мен. Хөй эшөөрлүг апардым. Эштерим-биле флеш-моб танцылаарымга дыка хөглүг болду. Кызылда англи дыл бөлгүмүнде барып турар болгаш, маңаа англи дылга кичээлдээри солун-дур.

Эвалина Чулдум, Самагалдайның №1 школазының 5-ки классчызы, лагеринин командири: — Бо лагерьде 5 чыл дыштанып тур мен. Спортка хандык-шылдыг болгаш, спортчу оюннар, «Хөглүг старттар», кросска киржиксээр мен. Англи дыл кичээлдери дыка солун эртер, ылаңгыя караоке ырлааш, дыка хөй сөстөрү шээжилеп алдым.

Уругларның аразында кандыг-даа кижиге бар, ыңай-бээр маңаан, ойнаан, мээң чанымга кээп айтыртыган, чугаалашкан-даа уруглар бар. Бирги классчы Айжана Сендажы өскелерден аңгы, чааскаан ойнап оран бол-

ду. Чанынга чоокшулап чедиримге, бичии эник хойлап а оозун чассыткан, суйбаан. Дириг амытаннарда, бойду ынак, кээргээчел кижиге болу. Самагалдайның №1 школының өөреникчизи Ай-Х. Шалык 3-кү классты чүтте демдектерге дооскан. Ол машкада» 2 чыл улай ба турар. Оон ада-иези Ай-Х. Айдың Шалыктар кайызы-да школада бирээзи секретарь өскези таңныылдап ажил турарлар. Ай-Херел шимчел хөглүг оюннарда ынак. Ол лагеринин чөмгөрери дыка гай, ыңчангаш хүннүн келик мен» — деп чугаалады.

Дуржулгалыг повар Роза Ивановна Чагар-оолдун чөмчөлдөрү-биле кылган амдан чаагай чеми-биле уруглар хүнде 3 катап чөмгөрип турар. Уругларның башкызы Чойгана Назыновна лагеринин гайында меңээ кончук тап чугаалап бергеш, «Шын» содамчыштыр бо чылгы «сөөк коңгада» ук школаның 50 чыдаан доозукчуларына лагер хөй-ле тавактар, стаканнар, лекке бергени дээш, школа администрациязының мурдан четтиргенин илеретти.

Уруглар, башкылар мээң биле байырлашкаш, «өдүртежи», «лапулап» артып кыдылар.

Алдынай СОЯ

Авторнун тырттыра фото-чур.

МАЛЧЫН БУЯН

Мал малдап чоруур кижиге дээрже база бир тускай салым-чаянныг кижилеринин бирээзи. Ындыг кижилеринин бирээзинге кара чажындан мал-маган аразында өскөн, дадыккан, арын-шырайы кедергей чазык-чаагай, шала ортумак дурт-сынныг, дорт көрүштүг, мөзү-бүдүштүг Делгер-оол оглу Буян Оруспайны хамаарыштырып болур. Ада-иезинин чеди ажи-төлүнүн алды дугаар оглу, оолдарның хеймери. Чеди-Хөл кожуунун Ак-Тал сумузундан ырак эвесте Огу деп турлаг черде, өгбелер чуртунда, кайгамчык кызымак, ажилгыр, кежээ өг-бүлө чүзүн малын малдап чурттап чоруур. Ол болза Буян, Алефтина Оруспайларның өг-бүлөзи-дир.

Тыва кижиге черле ыңдыг, мал-маган дээнде чүрек боду-ла тырта бээр. Ада-иезинге эмек-демек болуп, кады төрзөннери-

биле кыштын соогунда, чайның изинде мал-маганын салбайн, малдап чоруп тургаш, Буян ада-иезин кынчыктырбайн, суурдан өгбелер чурту Огу деп турлаг черге малчыннаткан өгбүлениң кол кижизи. Авазы Долаан уруу Вера — башкы, ачазы Сат оглу Делгер-оол — суурнун кол хереглелге турган мергежилдик электрик, совхозтун 400 хире хоюн хүлээнип алгаш, өгбелеринин чурттап чораан чери Огу деп турлаг черге малчыннап эгелзэннер.

Кара чажындан тайга-таңды кезип, мал-маган кадаржып, ылаңгыя чылгы малга кончук ынак Буян он беш харлыындан тура кадарчылай берген дузалакчы. «Аът дээнде, тынын садар оол-дур ийин. Чылгы мал четче келбес болза, дораан дилеп чоруптар, ыяп-ла тып алгаш кээр» — деп, авазы чугаалап органын каш-даа дыңнаан

мен. Аъттары бир тускай, уксаалыг, шыдамы кайгамчык, кожуун чергелиг наадымнарда, чарыштарга тиилеп-даа турганнар. Константин уруу Алефтина, Делгер-оол оглу Буян Оруспайларның база бир байы — ажи-төлү, олар үш оолдун, бир кыстың ада-иези база үнген-кирген чону аал коданынга үргүлчү-ле үзүлбес, буянныг-ла уруглар. Салгал дамчып келген ызыгуурлуг малчын өгбүлө боттарының-даа, дөргүл-төрелиниң-даа эккеп кадык каан мал-маганын малдап берип чоруур чымыштыг ажил-иштиң аныктары, оларның коданында дөрт чүс ажыг шээр мал, чеден хире бода мал, чүс ажыг чылгы мал өзүп турар. Оруспайларның аныак өг-бүлөзи Чеди-Хөл кожуунда быжыг туруштуг, эрескежээ малчын өг-бүлө, кандыг-даа акша-көпөөк буураашкыны келзе, бергелерге торулбас,

келир үеде салгалынга үлегерин көргүзүп чоруур ада-ие. Шынап-ла, малчын кижиге дыштаныр чай кайда боор, кандыг-даа берге ажил төнчүлүг, төнчүзүнде аныактар Буян, Алефтина Оруспайлар чедишкенин болур силер, чымыштыг ажил-ижиңерге чедишкенин база каң дег кадыкшылды күзевешаан, өгбүлениң ээзинин бо чылда юбилейлиг төрүттүнгөн хүнү-биле дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Өгбелеринин чуртун элзээн Делгер-оол оглу Буянга Өөрүшкү, аас-кежиин төрөл чону күзеп турлар. Төрзөн черин, төрөл чонун, салган дамчаан мергежил дээш Төлөптиг истен төрөл чонга арттырар дагыныкчы бол. Азыраан малың муңчу малчынга чедир өстүр, Ажи-төлүң — чуртталгаңның каастакчылары болзун, Соондан чоруур эндерик хөй дуңмаларың Сени салгап, ажил-ишке өөренип, дадыксыннар.

Кызыл хоорай.

Людмила САРЫГЛА

Фото-чурукту өг-бүлө архивинден алган

МАЛ – ТЫВАЛАРНЫҢ БАЙЛАА

Тыва Республиканың күрүне чөвүлелиниң 2015-да хуралына «Аныяк өг-өгө — кыштаг» деп программа республикага боттанды-талазы-биле шиитпирни эл алган. Бо эгелээшкенин Ч.Хемчик кожуунуң чаа даргазы Байбек Монгуш үндүргөн. Кандыг-даа бошкуннар, чаартылгалар, ээшкиннерниң хөй кези Ч.Хемчик кожуундан, Чадаан-нүнүн эрткен төөгүвүстен ир бис.

Ч.Хемчик кожуунуң сурун-дан «Аныяк өг-бүлөгө кыштаг» программаның кир-илерин чон хуралдарын ил-лээн. Чагырганың көдээ т-агы эргелели биле ко-нда муниципалдыг өнчү аш чер талазы-биле хамаа-алар талазы-биле эргелели билелге киришкен он суму-шилтигин өг-бүлелерге тааны, одарының бол-сиген, мал чеми белет-алыр шөлдерин хоойлу-нар тускайлап, быжыглап-ен. «Чаа орук» солунга ажыглаарының дугайында й доктаалдарны, шиитпир-и-даа чырыттым. Чагырга-зы Байбек Надажапович уштуң № 9 айтышкынын алдың эгезинде үндүргөн

му чагырга даргалары бо-илелдерни боттандыра-сагыш човап, улуг ажы-лы кылып, хурал-суглаа-сайгарылганы чорудуп-о. Бажың болгаш кажаа-рынга хергелээр ыяшты-ананың арга-арыг ажыл-чөпшээрээн.

Юккта чаа Чөөн-Хемчик-н чагыргазының болгаш-ис-аай диспетчер албан-иң ажылдакчылары-биле йме сумузунуң Даг уюнда-левилелдин киржикчилери-с Сергеевич Монгуш биле-ма Анастольевна Ондарны-ттунуп турар кыштаанга ба-өлүк дузаны чедирдивис.-ң барган хүнүвүсте аныяк-ениң чоок кижилеринден-а, Тыва Республиканың-ндан бо төлевилелдин-ору Алдын-Херел Павл-ара-Сал, Кадык камгала-ының бир ажылдакчызы, чагыргазының түр када-хүлээлгезин күүседип-Арсен Ондар чолаачыла-пе катый кажаа кылыр узун

чудуктар чонар ажылды шеф-те-жип чедип келгеннер.

Алдын-Херел Павловичиниң дыңнатканы-биле алырга, бо төлевилел езугаар республи-кага чаа 105 кыштаг туттунар болгаш олар 21200 хойну ботта-рынга хүлээнип алгаш, кадарып эгелээрлер. Бо төлевилелде киржип турар бир өг-бүлөгө-ле тускай санаашкын езугаар 1 мил-лион 83 муң рубльди үндүргөн.

Төлевилелдин киржикчизи Чигистин даайы Мерген-Маа-дыр Дагбаевич Монгуш шефчи-ажыл-агының чорудулгазын углап-баштаан, а келген аал-чыларны Бадыма Анастольевна, Зоя Очур-ооловна Монгуш, Вера Дагбаевна Монгуш чаа дөгерген хойнуң изиг-ханы, мүнү-биле ашкарып-чемгерип хүнэээн.

Мерген-Маадыр Монгуштуң чугаазы-биле алырга, чудук-тарны майның 30-31-де сөөртүп эккелген, ажылды июнь 1-де эгелээн. Бажыңның ыяжын Эл-диг-Хемде бүрүнү-биле чагып, кылдыртып каан, чүгө сөөртүп эккээр арткан. Июнь 25-ке чедир кажааны бүрүн дооскаш, бажыңның дөрт ханазын кы-лып үндүрүптер аргазы бар. Ол чээни биле келининге ада-өгбелериниң бурун чуртун катап ээлеп, мал-маганын кадарып чурттаар дээнинге чоргаарла-нып турарын илеретти.

Кыштагың херээжен ээзи Ба-дыма Анастольевна Чадаананың № 1 ортумаак школының 2010 чылда дооскаш, Иркутскиниң Байкал күрүне университетиниң эрге-хоойлу факультетиниң юрист талазын дооскан эртем-ниг. Олар Чигис Монгуш-биле

уруу Анжелина, оглу Аңчыны өстүрүп кижизидип чоруурлар.

Бүдүн хүн дургузунда эки турачы, дузааргак шеверлер кажаа ыяжыңа хергелээр узуну 8-10 метр хире 20 чоон чудуктуң чөвүрээзин чонуп, ажыглаары-га белеткээн. Чигис Монгуш дузалажып келгеннерге четтир-генин илереткеш, эштери Буян Монгуш, Ким Ховалыг, Доржу-бат Ондар олар-биле бир аңы чыгынган бөлүк чудуктарны чөвүрээзин боттары төндүр чо-нуптарын дыңнатты.

Кыштагың соңгу талазында Хомурак, Ак-Кожагар, Хара-ганныг хову, Баяжы хүрээлээн, мурнуу чүгүнде Сесегениң арга чарында Даг ужу бар. Дыка-ла одар-белчирилгичер болду. Ол бүгүнү бединге чедир бойдус чурумалын көргүскен чуруктар тырттырып чорааш, албан-биле көрдүм.

Барыын чүгүнде Сесегениң элезиннери, кожа Хомурак-Аксы, чиге мурнувуста — Үш-Хову бел-дири, Ак-Шат, Ховужук, Сыын-Чүрээ, Кадыр-Орук, Улуг-Бут, Биче-Бут деп черлер сагыш-сеткилдин ханызынга утунмас кылдыр чуруттунуп, балды-хи-рээ даажы орай кежээге дээр чаңгыланып артып калчык... Чаа кыштаг! Ээлери — аныяктар. Чаа амыдырал эгелээр. Маңаа база мал-маган мандып өзер, ол бүгү оларның күш-ажылындан ха-маарылгалыг. Амыдырал ула-ма сайзыраар, ол шупту — тыва чоннуң чедишкени...

Вячеслав МОНГУШ,
«Чаа орук» солунуң кол редактору.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

ДЕМИР-ОРУКТУ ...МООЛДАН

Тываның Баштыңының хүлээлгезин түр күүседип турар Шолбан Кара-оол Тываже демир-орукту Красноярск край-ның эвес, Моолдуң талазындан тударга дүрген болуп болур деп санап турарын Интерфакска берген интервьюзунга дыңнаткан.

«Моолдан Курагиноже уг-ланышкыныг демир-орук тудуунуң төлевилели бар. Ол орук бисче чоокшулап келген, Улан-Баторга чедир 300 хире километр» — деп, Шолбан Кара-оол ук агентилелге дыңнаткан.

Ооң чугаалап турары-биле алырга, Моол тала шинчилел ажилдарын кылып чоруткан, Моолдан Тываже демир-орук тудуунуң төлевилел документи-лерин кылып дооскан. «Кызыл — Курагино оруун тударының талазы-биле төлевилелди күүседириниң темпелериниң, салышкыннарының болгаш өске-даа чүүлдериниң талазы-биле Россиянындан дүрген болуп турар» — деп, ол уламчы-лаан. «Моолдан демир-орук бистиинден (Красноярскиден) дүрген болур деп санаар мен» — деп, ол немээн. Кызыл — Кураги-но демир-орунуң тудуу шуудай берген дээрзин Ш. Кара-оол демдеглээн, инвесторлар олче 10 млрд. рубльди салганнар.

«Күрүне ол төлевилелче дыка хөй акшаны үндүргөн. Бодунуң талазындан Руслан Байсаров база акшаландырган. Шинчилел ажилдарын кылып чорударыңа 1 млрд. ажыг рубль үнген. Ин-весторлардан дыңнааным — 10 хире млрд. рубль чарыгдаттын-ган» — деп, ол чугаалаан. Келир үеде туттунар демир-орукту дургаар археологтук казыыш-кыннары кылыры доозулган.

— Кызыл — Курагино телеви-лелиниң инвесторунуң сеткил-хөөнү көдүрлүүшкүнүг, тудугну 2016 чылдың сентябрьда эгелээр деп турар — деп, Ш. Кара-оол чу-гаалааш, боду безин ыңдыг хуу-сааны баш удур чугаалаарыңа оваарымчалыг болуп турарын

дыңнаткан. «Бо төлевилел дээр-ге регионнуң амыдыралче кирер кара чаңгыс оруу-дур. Бисте чүгө кокстуг хөмүр-даштын кур-лавыры 20 млрд. тонна, делегей ужур-дузалыг честиң чыдыны, полиметалл чыдыны бар» — деп, Ш. Кара-оол чугаалаан.

«Лунсин КХН (Кыдат Zijin Mining Group хамааржыр) 2015 чылда Кызыл-Таштыгының кол-чедан-полиметалл чыдынын шиңгээдип эгелээн. Ол компания даг-болбаазырадылга комбина-дын тудуп алган, амгы үеде 400 километр черден руданы улуг чүүк сөөртүр машиналар-биле чедирип турар дээрзин интер-вьюда дыңнаткан.

«Евраз» эрткен чылын рес-публикага 1 млн. тонна хөмүр-дашты казып тыпкан. «Тывага совет үеде ол хире хөмүр-дашты казып тып турган. Бистиң казы-мал байлактарывыс бодунуң экономика талазы-биле ажыктыг чоруун демир-орук чокта безин көргүзүп турар. Чогумчалыг инфраструктура тургустунуп келирге, бизнестин сонуургалы кайы хире улуг апаар ирги!» — деп, ол уламчылаан.

«Тываның энергетиктиг үлет-пүр корпорациязы» ХАН Кы-зыл — Курагино демир-орукту Элегестин хөмүр-даш чыдынын-га чедир (ону Кыдатче шөйүп болур) тударын планнап турар дээрзин дыңнаткан бис. Тө-левилелдин өртээ 200 млрд. рубль чедип турар. Оруктуң узун дурту 410 км. Ону 2018 чылда ажылгалче кириери көрдүнгөн, ыңчалза-даа саң-хөөнүң нарын болуп турарындан ол хуусааны чылдырып болур.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

Сүт-Хөлден медээ

СОЦИАЛ ТӨПКЕ БЕЛЕК

Делегейниң уруглар камгалагының хүнүнде Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады Александра Хаяевна Донзак Сүт-Хөл кожуунуң өг-бүлелеринге болгаш уругларга социал дуза чедирер төвүңгө аалдап келген.

Сүт-Хөл кожуунуң уругларга дуза чедирер төвүнүң даргазы Доржу Римма Эрес-ооловнаның болгаш ооң ажылдакчыларының чымыштыг ажил-ижин үнелеп, чедишкенин хөй болзун, маңаа турар уруглар саны эвээш болзун деп күзээш: «Мында ту-рар уругларыңар каң дег кадык, чараш, угаанныг, эрес-кежээ, ырлаар-самнаар уран таланты-лыг, спортчу чедишкениннерлиг, аас-кежиктиг оолдар, кыстар болзун!» — деп йөрээген.

Чаштарның байырлалында Александра Хаяевна социал дуза чедирер төптүң ажи-төл-лүңгө спортчу херекселдер-ни белекке берген. Оларның аразында волейбол, баскет-бол, футбол ойнаар бөмбүктөр, халыыр-шураарда херек скакал-калар, шыдыраа, шашки, янзы-бүрү кубиктер, микрофон дээш, өске-даа ойнаарактар бар. Уруг-ларыңа ажыктыг белектер ал-ганыңа төптүң даргазы өөрүп четтиргенин илереткен.

Александра Хаяевна улаш-тыр Суг-Аксында хөй ажи-төл

азырап алган аныяк өг-бүлө Эртине, Саглай Ооржактарның бажыңга аалдап четкен. Олар боттарының дөрт уругларындан аңгыда, немей беш бичии чаш-тарны азырап алганнар. Уруг-дарың аңгылаас, эпиг-найырал-дыг, «авай-ачай, угбай-дуңмай» деп чугаалажыр, ниитизи-биле 9 ажи-төлдүг аныяк өг-бүлө. Дидим, бүзүрелдиг, бурунгаар көрүштүг, эрес-кежээ дээрзи арнындан-на көскү аныяктар болду. Хериминиң иштинде янзы-бүрү чечектерни, ногаа ай-маан, кат-чимисти тарып алган, немелде тудуг база тудуп турар.

Ооржактарның уругларыңа депутат конфет-чигирни, ам-данныг торту, витаминниг сок-тарны, чимис аймаан аппараты берген. Столду Александра Хая-евна боду өгнүң бичии чаштары-биле кады дерээш, оларга уруг-лар хүнү-биле байыр чедирген. «Хүннүң-не хүн хүннеп турзун!» деп ырыны уруглар-биле кады деңге ырлашканнар.

Айдысмаа МААДЫР-ООЛ.
Сүт-Хөл кожуун.

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан ӨӨРҮҮРҮ КАЙ

июнь 17-де ТР-нің Национал хуралдаар залында кайчык солун номнуң баштайгы кыштырылгасы болуп эрткен. Инуң ады «Блокадный Ленинград». Орус дылда ол номну Тывада дугаар филология эртемнеринин стору, профессор, ат-сураглыг хей башкылар, эртемденнер, залчылар, журналистерниң ынак кызы Шулуу Чыргал-ооловичтың өөнүң ишти Ольга Минов-Плюснина-Саттың арттырып сактышкыннарына даянып, ирннң дөрт кызының хеймери Мария Шулуевна Диошнина-Саттың, ном кылдыр парлаткан айында номчукчуларывыска мөлзөн бис. Ам номнуң баштайгы кыштырылгасының эрткеннин айында делгереңгейи-биле чукчуларывыска сонургадып ейн.

Ам номну Новосибирск хоорайның «Сибирь» горница» парлалга бажыңы кыкче үндүргенинге, Парлалга гаш массалыг коммуникация-талазы-биле федералдыг агент «Россияның культуразы» сай сорулгалыг федералдыг грамманың деткимчези-биле аландырганынга, номну чырык-чүдүренинге дуздалашкан ТР-нің орматизация болгаш харылзаа ызының килдис эргелекчизи Павловна Принцевага М.Ш. Диошнина-Сат хамыктың мурнунда четтиргенин илеретти.

Ам ном-биле таныштырылгаша сестү алгаш ТР-нің Чазаның ызының оралакчызы Каадыр-Бичелдей чылыг сактышкынны кы. «Мээң ажил-амыдыралымга амчык ачы-буянын көргүскен башкывыс Шулуу Чыргал-оол-Сатты камгалакчы сылдызым үнелеп чоруур мен. Ол, шынап-индыг. Филолог болур оруумну берген башкым Шулуу Чыргал-оол-Бичел-ле болгай. Улан-Батор ерситединче мени өөредип-кан. Шулуу Чыргал-оолович Ольга Миновнаның оглу-биле и оларның бажыңына чурттап-им. Бо Мария Шулуу кызы ынчан и уруг турган. Университетти доо-ш кээримге, башкым мени шырак олог деп шынзытпышаан, эртем-илел институтунга хүлээп алырын пзэн. А кажан чаа бажың алгаш, п чоруурда, аныяк эртем ажил-ызын деткип, удуртукчулар-биле лажып тургаш, орган бажыңыга арттырып каан. Ынчалдыр Шулуу ал-ооловичиниң бодалдары, эртем ы сиңген бажыңга хей чылдарда аан мен. Ооң өөнүң ишти Ольга вна кайгамчык буянын сеткилдиг ле болгай. Олар бүгү назынымда хүндүткелдиг кижилер болуп сам-да мөңгедэ арткан.

Мария Шулуевна авазының сак-кыннарын ном кылдыр чырыкче адып үндүргенинге сеткилимниң ындан өөрүп тур мен. Ооң ада-мээң эң чоок, төрзэн кижилерим анап чоруур мен. Оларның ду-да сактыры, Ольга Миновнаның ышкыннарын номчууру меңээ улуг эжик-тир. «Блокадный Ленинград» о ном аныяк-өскенни амыдырал-ак, бергелерге торулбас, төрзэн-га ынак, аңаа бердинген кижилер ыр кижизидеринге канчаар-даа улуг салдарлыг болур дээрзинге ээр мен» — деп, сагыш-сеткил ыгышкыны-биле чугаалааш, ир-оол Алексеевич алдын-сарыг ты Мария Шулуевнага тудусту. Ленинград бұззалдашкынниң де чаштар турган хоочуннар

Б.Б. Подгорный, Т.А. Афоничева олар чылганнар-биле сактышкыннарын үлешти.

Борис Борисович Подгорный:
— Ынчан мен 6 харлыг оолчугаш турган мен. Ачам НКВД ажилдакчызы, шериг кижиге чүве. Авам хлеб заводунга ажилдап турган. Кижиге көрбээн муңгарал, качыгдалды-даа, кайгамчык өөрүшкү, аас-кежикти-даа — чүнү амы-дыралымда көрбедим дээр. Блокада дег коргунчуг чүүл кайын турар. Ынчан аш-чем курлавырлап алып деп чүве турбаан. Эртен эрте, дүште-даа са-дыгже халааш, хлеб, сүттү садып аар турган. Ынчангаш блокада эгелей бээр-ге, аш-чут дораан эгелзэн болбазыкпе. Кижиге хөөкүйнүң шыдамы кайгамчык. Мен бичии хиремде анаа орбас мен. Ыяштаар, оът чыыр дээр-ле. Чүк ма-шиназынга өлген кижилерниң мөчүзүн чүдүржүп, Пискарева чевээнге чүдүк ыяштар ышкаш кылдыр чыскаагаш, ажаап турдус. Авам 1943 чылда

да таңмаланып арткан болбазыкпе. Хоорайның төвүнге театр шөлүндө ырак эвеске чурттап турган бис. Ачам заводка ажилдап турган, авам «Скороход» дээр идик фабрикасына ажил-дап турган. Дыка-ла аас-кежиктиг турдус. Дайын эгелей бээр-ге, бистиң төрелдеривис Вологдаже дезип чоруп-каннар. Бистер ачам броньнуг болгаш Ленинградка артып калган бис. Элзэн болганда ачам хоорайны камгалажып, дайылдажып чорупкан. Кырган-авам-биле арткан бис. Бир дүне кырган-авамны оттурарымга одунмай барган. Авам мени безин кускаптап шыдавас арган-дорган турганын сактыр-дыр мен. 1942 чылда бажың эргелелиниң ажилдакчылары авамның байдалын билгеш, мени уруглар бажыңыңче ду-жаарын сүмелзэн, баштайында авам ынаваан, оон аш-чут коргунчуг апарга чөпшээржирик. Сентябрьда бисти, кезек бичии уругларны, аваларывыс-тан чаргаш, чорудупкан, кижиге шы-да-жы аргажок ы-сыы турганы кулаамда ам-даа дыңналып келир. Ярославльдың уруглар бажыңыга өскөн мен. Дайын-дан эл чанып келген акым мени оон ап алган, ол дег аас-кежик-тиг хүннү сагынмас-тыр мен. Акымдан шупту уруглар, оол-дар: «Мээң ачамны көрдүңер бе?» деп айтыры-ла ол турган. Акым Берлинге чедир дайыл-дашкан капитан эргелиг, шериг хептиг келген, чаражын кан-чаар! Бистиң квартиравысты өске улус ээлеп чурттай берген болган. Бис 7-ги каътта бомба дүшкен бажыңны акым суглар кылып каарга, аңаа чурттай бер-ген бис. Өгленип алгаш, ашаам аайы-биле Тываже чедип келген мен. Ол — даг институту доос-кан инженер мергежилди. Боду фронтучу кижиге. Эки чурттап чордус ийин. Тывага ол хейнү кылган. Мен база Тывама дыка ынак мен. Моон чоруп кайнаар баар боор кижиге — деп, ол чуга-зын доосту.

«Блокадный Ленинград» деп Ольга Плюснина-Саттың номун ол-ла кезээ чаңгыс тын-биле номчудум. Бир дугаар арнын ажыдыкпаш-ла, кижиге салдыкпаш-тай бээр хуулгазын күштүг сактыш-кыннарын номчуп ора, караамга чуруп ордум. Ынак башкывыс Шулуу Чыргал-ооловичиниң дыка чараш, аныяк турган фото-чуруктарын магадап көрүп, ооң ынакшылы болгаш чарлышкынын номчуп, аныяк эртемденниң эге баш-тайгы берге амыдыралчы чылдарын болгаш профессор апаргыже чедир аас-кежиктиг амыдыралын сагыш ханып номчуп, билип алып аргалыг болдум. Башкывыстың дөрт чараш кыстарының хеймери Марияның оглу Венгриядан Кыдатта чиңгине консул болуп ажил-дап-чурттап чоруур, Марияның улуг угбазы Францияның Лион хоорайда чурттап чоруур, магадал-биле танып, билип алдым. Эң-не улуг хүндүткелге төлөпиг ынак башкывыс Ш.Ч.Саттың ажи-төлү болгаш салгалдары эртем-билигиге, хүндүткелдиг кижилер болганы кижиге сеткилинге кайгамчык чоргааралды оттуруп келир-дир. Төрзэн Тывазынга, төрзэн дылынга эмин эрттир ынак чо-раан башкывыс аравыска чораан болза, кайы хире өөрүп, чоргаарланыр турган ирги. Харалаан, өлүм эвес болза, эргим башкывыс өөрүрү кай. Ынчалза-даа башкывыстың дыка хей өөреникчилери ооң ажил-херзэн уламчылап, төрзэн Тыва-выска, төрзэн дылывыска ынак болуп, аңаа бараан болуп чор бис.

Светлана БАЛЧЫР.

Владимир ЧАДАМБАНЫҢ тырт-тырган чуруу.

ДЕТКИП ТУР МЕН

Тываның Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол эрге-чагыргага келген соонда чаар-тылгалар дыка хей. Ол чонунг келир үези дээр тутчуп, тулчуп, Москва хоорайга удаа-дараа чедип, улуг даргалардан деткимчени ап, Тываның бурунгаар хөгжүлдэзи дээр ажитыг төлевилелдерни амыдыралда боттандырып, кызымаккай ажилдап турар. Чүглө «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлевилелдин ачызында республикада суму бүрүзүндө бүдүрүлгелер, ажилчын олуттар ажиттынып турарына өөрүвес аргажок.

2015 чылды — тыва езу-чаңчылдар чылы кыл-дыр чарлааны-биле национал идик-хевивисти кедип алгаш тыва аш-чемивисти делгеп, өске регионнарда, чурттардан келген аалчыларга бараалгадып, кайгадып турдус. Бо чылын «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг», «Инек — чемгерикчи малым» деп губернатор төлевилелдериниң ачы-зында чеже аныяк малчыннар, хей ажи-төлдүг өг-бүлелер деткимчени алган-дыр. Муңчу, шыл-гараан малчыннары машина-техника-биле база чылдың-на шаңнап-мактаары чаагай чаңчыл болу берген.

Аныяк сайгарлыкчыларны деткиир тус-кай программалар езугаар республикада хуу бүдүрүлгелерниң саны база каракка көзүлдүр өскөн. Тываның Чазаның деткимчезин албаан сайгарлыкчы ховар боор. Шолбан Кара-оол аныяктарга чагыс-сүмезин берип, оларның-биле ужуражып, санал-оналдарын дыңнап, ажит-ча-жыт чокка чугаалажып турар.

«Сүбедей» спорт өргээзинге май 27-29 хүннеринде регионнар аразының XV дугаар «Тыва-Экспо-2016» делгелгезинге Шолбан Кара-оол: «Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым, ада-иелер! Уругларыңарның мурнунга кажан-даа арага-дары ишпейн көрүңер» — деп чагаан сестери мээң сагыш-сеткилимге артып кагды. Ооң ол кыйгырындан безин төрзэн чону дээр кайы хире сагыш човап турары моон-на көскү.

Тываның Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол ышкаш бедик арга-дуржулгалыг, спортчу, быжыг билигиге, аныяк даргавыс ол-ла хевээр артып, республиканың чугула айтырылганын эки билер болгаш улаштыр чедимчелиг шийтирлээр-ин күзээр-дир мен. Тывавыс улам-на сайзырап, чечектелир дээрзинге бүзүрелим улуг.

Ульяна КУУЛАР,

хуу сайгарлыкчы.

Кызыл хоорай.

ЧИМИТ-ДОРЖУ ОНДАРНЫҢ АДЫН ТЫВЫСКАН

Чоокта чаа Кызыл-Тайга школазынга Чимит-Доржу Байырович Ондарның адын тывыскан. Бо байырлыг хемчегни Суг-Аксының культура ажилдакчылары бедик деңгелге эрттирген.

Чимит-Доржу Ондарны Тывада танывас кижиге чок. Тыва черинге, чонунга хей ажил-үлени бүдүрген кижилерниң бирээзи, «көрбээн чүвези чок, көдүрбээн хөңз чок» хоочун-дур.

Чимит-Доржу Байырович чараш бойдус чуру-малдыг Устүү-Ишкинге төрүттүнген. Ол өөренип чораан школазынга ооң адын тыпсыр дээр-ге, ырак Москва хоорайдан өөрүшкү-маңайлыг чедип келген. Чылган чонга ажилдап чораан үелерин дыка солун, делгереңгейи-биле чуга-лап берген. Чугаазының аразында кожамыктай кааптар, хей-ады, тура-соруу бедик хоочун-ну чаңгыс чер-чурттуглары диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле үнелеп, хүндүлөп турду.

Байырлыг хемчегни Шомаадыр Куулар аттыг Культура бажыңыга концерт-биле уламчылаан. Аңаа ат-сураглыг артистер Дыртык Монгуш, Станислав Ириль, Луиза Мортай-оол, Леонид Каң-оол, Роман Ондар олар чонга ыры-шоорун бараалгаткан.

Тываның ат-сураглыг чогаалчыларының бирээзи Маадыр-оол Ховалыг байыр чедирип сөс алгаш, Чимит-Доржу Байыровичке суй белекти тывыскан. Чимит-Доржу Байыровичиниң акызының оглу, Суг-Аксында уран чүүл башкызы Биче-оол Ондар бодунуң кылган игилин акызынга белекке бергеш, баштак ыры-биле аян туткан. Кызыл-Тайга школазының хоочун башкызы Лидия Ондар хураган кежинден даараан, торгу додарлыг чеңи-чокту хоочунга сунуп, кедирген.

Кызыл-Тайга ортумаа школазының коллекти-ви аалчыларын ашкарып-чемгерип хүндүлээш, үдзэн.

Сандю ТЮЛЮШ.

Кызыл-Тайга суур.

• **Культура амыдыралы****ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ
БАЙЫР**

ТР-нің Национал музейинин ажилдачылары Владимир Потанинның Ачы-буян фондузунун мөөрейлеринин тиилекчилери болган. Ольга Монгуш биле Марианна Мандан-Хорлуу ук фондунун грантыларының тиилекчилеринин санынче кирген. Оларга байыр чедирбес аргажок.

«Музей гиди» деп конкурстун «Страна-музей» деп номинациязынга кирген 62 чагыларның аразындан «Музей. Тываның Хааннар шынаазының эртинелери» деп төлевилели-биле Национал музейинин археология килдизинин эргелекчиси Ольга Монгуш тиилекчи болган. Бо төлевилел езугаар сураглыг Аржаан-2 шынаазының казыышкын чоруткан черлерин музейжидеринче угланган. Аңаа бо шынааны шинчилээшкиге тураскааткан болгаш Хааннар шынаазының дугайында стендилерни тургузар. Ынчангаш бо төлевилелдин ачыында ат-сураглыг Хааннар шынаазы чаа турисчи чер апаар.

ТР-нің Национал музейинин эртем секретары Марианна Мандан-Хорлуу В.Потанинның Ачы-буян фондузунун «Музей десантызы» деп конкурзунун тиилекчиси болган. Чинге-тарааны соктаарының болгаш ажыглаарының дугайында оң төлевилели калбак эртем-практиктиг сайгарылганы болдурар дээрзи чугаажок. Бо төлевилелди чугаалажып, делегей чергелиг этнокультурологтук чыыш эртери көрдүнүп турар. Аңаа музей ажилдачылары, шинчилекчилер, этнографтар, филологтар, археологтар, көдээ ажил-агый ажилдачылары киржи, мастер-класстарны эрттирер. Ынчангаш 2017 чылда боттаныр бо төлевилел Национал музейинин дорт хүлээлгези болур Тываның культурлуг болгаш бойдус курлавырын камгалап арттырырынга улуг салдарны чедирери билдингир.

ҮНЕЛИГ БЕЛЕК

Кызылдың уран чүүл колледжизинин библиотекасы төвүт сарыг шажынның эң көскү школаларының бирээзи — Гелугтун үндезилекчизи Дже Цонкаптын (1357-1419) ийи томнуг номун белекке алган. Бо чогаал чүгле сарыг шажын эртинези эвес, а ону сонуурга өөренип чоруур кижиге бүрүзүңе, амыдыралдың утказы чүдөл дээрзин билип алыксап чоруурларга, Чөөн чүкке сонуургалдыг кижилерге канчаар-даа аажок ажыктыг ном болуп турар. Ооң орус дылга очулгазы бир дугаар чырыкче үнгени ол. Ыдык номну библиотекка Россияның Бойдус академиязының профессору, биология эртемнеринин доктору, ТКУ-нун биология болгаш экология кафедрасының доцентизи Урана Кавай-оол берген. Ону дамчыдып берип тура, Урана Николаевна тыва профессионал уран чүүлдүн үндезилекчилери болур ада-иези Алексей Дугур-оол (ыраажы-хөгжүмчү) база Екатерина Харлыг (баштайгы тыва балериналарның бирээзи) оларның база бодунун өг-бүлезинин мурнундан белек кылдыр берип турарын демдеглээн. Унелиг белек дээш уран чүүл колледжизинин коллективи өөрүп четтиргенин илереткен.

УРУГЛАР АЯН-ЧОРУУ

Москва болгаш Санкт-Петербург хоорайларже аян-чорук кылыр уруглар бөлүүн чыып турар. Олар уругларның культура-өөредиглиг туризмнин национал программасының акша-хөрөңгизибиле дыштаныр аргалыг болуп турары ол. 10-17 харлыг уруглар «Москва — Золотое кольцо» деп маршрут-биле июль айда, «Мээң Россиям: Петрниң хоорайы» деп маршрут-биле октябрь айда дыштаныр. Байлак болгаш бедик утка-шынарлыг экскурсиялар күзелдиглерни манап турар. Чагыларны Улусчу чогаадылга бажыңында ТР-нің Культура яамызының туризм департаментизинге кириер. Ада-иелер уругларның чүгле баар-кээринин орук өрттэн төлээр.

ӨЛДЕН АРТАР, ӨРТТЕН АРТПАС

Төрзэн черивистиң каас-чараш чурумалдыг тайгаларыңа чайгы үелерде чеде бээрге, кижиге кайгап ханмас. Ында дыттар, пөштерден эгелээш, каш янзы кат-чимистиг кандыг үнүштөрни чок дээр.

Чараш бойдус чурумалдыг тайгаларының арга-арында часкы, чайгы болгаш күскү үелерде өрт-халап Тывавыстың кожуун бүрүзүңде болуп турары дыка-ла харааданчыг. Тыва кижиге төрзэн черинге ынак болгаш хүндүлээр, аңаа чоргаарланыр. Ол хирезинде өрттедип, хуюктап турарлар бар. Каас-чараш чурумалдыг, казымал байлактары-биле онзагай черивис сөөлгү үеде, берге рынок үезинде, хөй чонну кат-тооруу-биле хандырып, харын-даа чөмгерип, хөпкерип турары чажыт эвес-ле болгай, чонум. Тываның арга-эзиминден чүгле кат-тоорукту эвес, а тудугга хергелээр материалдарны ап турар.

Бүгү Тывавыстың булуң санында өрттер чыл санында болуп турар дизе, чазыг болбас. Тайгада чүгле оът-сиген эвес, ыяш-даштан эгелээш, аң-мең, курт-кымыскай, янзы-бүрү куштар болгаш дириг амытаннар бар болгай. Өрт-халап болурга, олар, хөөкүй дириг амытаннар, база-ла өрттенирлер. Амгы бо үениң кижилери хай чок, дүржөк апарган-дыр деп 70 харны ажыг басып, 80 харже чоокшулап орташ, боданыр-дыр мен. Ам мээң бичии оолак чораан үемче хая көрнү кааптайн.

40 чылдарның ортаа үези, кадыг-дошкун дайын чылдарының үезинде бистиң ада-иевис хуу мал-чер ажыл-агыйы (МЧАЭ) турган үеде боттарының өшкү-хоюн, ине-малын азырап, ачавыс ыяш андазын-биле аът-шарызынга тарааны тарып, ажаап ап чораан. Бичии тургаш-ла, ада-иемге дузалажып чораан мен, мал-маганын кадаржып, адавыстың аът-шарызының бажын безин мунуп чораанымны сактып кээр мен.

Алыс угум Чаа-Хөл кожуун чурттуг чораан болгаш, бистиң чайлаар, кыштаар черлеривис Эрги-Чаа-Хөл суурнуң оң талазы, Улуг-Хем кежилдир Ортаа-Хем,

Бидилиг-Бажы деп черлер чораан. Б ада-иевистиң часкы, күскү турлаа суурнуң бичии үстү Улегерлиг-К деп турлаг-хонаш чүве. Ол турлаг Чаа-Хөл суурнуң адаанда. Ол хона чайлаавысче көжерде, Улуг-Хемни хой-өшкүвүстү ол үениң бичежек хөринге хүлээш, кежирип турганын ам көөрге, чон ол үеде дыка-ла кызыл ажылгыр чораан-дыр ийин. 500-600 хой-өшкүнү хүлээш, хеме кырынга ап салыры безин берге болгай, а инек ды, бызаа-молдурга, кулун-чаваал Улуг-Хемни кежир чыгаптарга, эштип бээрлер чүве.

Бидилиг-Бажы чайлаавыска көжүдип кээрге, хектер-куштар чаржып э чараш бойдус чурумалдыг чайлаав кижиге магадап ханмас. Сериин тайгал мал-маганның, ыт-куштуң, кижиле шимээн-даажы-биле бойдус улам х чараш ышкаш апаар. Мал-маган сем хойтпак-тарак, сүт-саан элбеп эгел Ол үелерде чайлагларга көжүп кэ өрттенген тайга-сын-даа кижиге көр дыңнаас-даа чораан. Ол үеде бичии төлүн ада-иелери тайга кезип чорааш үндүрбес, от-көс-биле ойнавас деп ч сургап, кижизидип чорааннар.

Амгы бо үениң ажы-төлү таптыг к зиттинмээнинден дүржөк кижилер хевирлеттинип, тайга-даскылга өрт-х үндүрүп турарлар боор деп бодаар. Ынчангаш улуг назылыг кижиге болганы «Каас-чараш Тывавыстың тайга-сынна өрт-халаптан камгалап көрээлинерем нум» — деп, кыйгырып тур мен. Делегей үш халап бар чүве дээр: хат, суг база халап. Ынчангаш чоннуң үлегер чугаа да «Өлден артар, өрттен артпас» д болгай. Бо чүүлүмнү доозуп тура, солун номчукчуларының, бижикчилеринин халап дугайында үзөл-бодалдары кан ирги дээрзин база билип алыксап о кырган-ача-дыр мен ийин.

Сандай-оол МАРТ

Кызыл хоорай.

Көжээ — каас, чараш бойдустуг, аң-мең, балык-байлаң, кат-тоорук, эм-таң оъттар-биле байлак оран. Ынчангаш-ла ыңдыг боор, ам бо хүннерде безин оон аңчылар, балыкчылар, каттаан, тооруктаан кижилер үзүлбейн турар.

1960-70 чылдар үезинде Көжээ баазасы Хакас Республикаже мал-сүргеннерниң турлаа турган. Ынчан Тываның шээр-даа, бода-даа мал-маганын Хакасияже кири сүрүп, аңаа эът-кежин болбаазырадып турган үе. «Мал-сүргеннер» деп сөс ынчан тыылгаш, ол кезек үеде неперенгей чаа сөс апарган. Баазага садыг, ажилчыннар чурттаар барак бажыңнар, контора, малдың аарыг-кадыын хынаар лаборатория, им-демдээн кагар тускай кажая, деңзи дээш, ажил-агыйга херек бүгү-ле чүүлдөр бар турган. Баазаның эргелекчизин Зубарев Игнатович дээр, Көжээ улузу ону Алдын-Диштиг деп шолалап алган.

Хакасияга малды сүрүп чедирери улуг харысалга. Өлчашкын, хат-шуурган, малдың аарып-аржыыры, тайга ээзи мажаалайың базары дээш, черле чүү турбас боор. Кызымак-кай, эрес-шудургу кижилер мал-маганын одарладып, семиртип чорааш, онча-менди аппарып хүлээткеш, акша-төгерикти ажилдап алгаш, шаңналынга сүт, эът тыртар машиналарны, хүндүлел бижиктерни эккеп турганнар. Мал сүрүп өөрени берген, орук-чирикти пат билер, чылдың-на Хакасия ажар улус бар. Оларга Калдар-оол Ооржак (шолазын Абакан Калдар-оол дээр), Мөмүк Ооржак,

Өрге Ондар, Кишчалаа Ондар, Чоодар Ооржак, Шогдуп Ооржак дээш, өскелер-даа хамааржыр.

Көжээ баазасындан ырак эвесте Красноярск, Абакан-дан келген экспедициялар турлаа турган, ында дески шөлде аэродром бар. Экспедицияның күш-хүнезинин, херек чүүлдерин «АН-2» самолет база вертолет-биле эккеп турган. Көжээ улузу оларны «испедиистер» дээр. «Испедиистерде» кандыг-даа майгыннар бар: өглер ышкаш улуг-улуг-даа, бичии-бичии-даа. Турлаанга олар чунар-бажыңны, хлеб быжырап бичии пекарняны дораан туда шаап алганнар. Ам-дангы, чаагай хлебти оларның боттарының повары Галина Витальевна быжырып турган. Оон бээр ам 45 чыл эрткен.

Алдан-Маадыр совхозтун шээр болгаш бода малы өскөш, Манчүректиң одар-белчиирлеринге сыңмайн баарга, малчын-нарны Көжээге чайлагладып турган. Орук-чирии кадыр-каска-даа болза, ону аштап-арыглап алгаш, улуг чүэк машиналары «ЗИЛ»-дер, «ТД-75» тракторлар база шериг машиналар-биле малчын-нарны көжүрүп турган. Көжээге машина оруун бир дугаарында иззэн арга-дуржулгалыг хоочун чолаачы — Очур Сендиевич Ооржак. Ол шаандакы чүэк машина-зы-биле Манчүректен Көжээге аъттыг кижилер чоржуп турган улуг кадыр-берт арттың оруун аштап чорааш, машина оруун ажиткан кайгамчык эрес-дидим кижиге. Көжээге Алдан-Маадыр совхозтун алдар-аттыг малчын-

нары, оларның аразында Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Дажы-Намчал Чыртай-оолович Ооржак, комсомол шаңналының лауреады Маадыр-оол Лопсан-ович Ооржак, мурнакчы хоочун хойжулар Ыйдымбуу Сегбелде-вич Ооржак, Куртугбай Лопсан-ович Ондар, Окпан-оол Шожал-ович Сарыглар олар чайлаглап чорааннар. Совхозтун хөй чылгызы база аңаа кыш, чай чок өзүп турган. Ону алышкылар Өктег, Какал-оол Сендиевич Ооржактар, Ыштыг Өктег-оолович Ооржак, Назын-оол Санчыевич Ооржак кадарып, кышты хүр-менди ажырып, чаңгыс кулун-даа чидирбейн өстүрүп чорааннар.

Кыжын, чайын чымыштыг ижин холдан салбайн чораан Көжээниң малчыннарының ажы-

төлү ада-иезинин кылып чор ажилын чажындан-на шиңгээ алганнар: хой, өшкү болг инзэн чайны өттүр ботта саар, ааржы-курудун кадыр чөкпөк-саржаан кылып, алгы-жин эттеп билерлер. Олар ам үеде янзы-бүрү эртем-биллиг кадрлар апарган чуртта аңгы-аңгы булуңнарында ул ажил-агыйында чедишкени ажилдап чоруурлар. Оларның жээнге педагогика эртемнерин доктору, профессор Херел-о Дажы-Намчалович Ооржак, инженер-механиктер Серов Даж Намчалович Ооржак биле Валерий Өктекович Ооржак (ам бист аравыста чок), Алдан-Маадыр школазының директору, хоочу башкы Екатерина Ыйдымбуу на Ондар, журналист Светлана Өктековна Ооржак, терапевт кардиолог Валентина Өктековна Свалова, саң-хөө ажилдакчы Алдын-оол Куртугбаевич Онда архитектор Айлаң Маадыр-оовна Ооржак болгаш өскелер-ди хамааржыр.

Чараш бойдус чурумалдыг, одар-белчиирлиг, төөгүл Көжээни амгы үениң салгал ээн кабаанынга чоргаарлан чоруур мен. Эрткен чайын бисти суурувуста герофорд уксаал инектер өстүрүп турар аны тараачын-фермер Ымый-оо Монгуш инектерин аңаа чайла ладып семиртип алган болгаш кышты хүр ашкан. Бо чайын бээ аңаа чайлаарын планнап турар

Зоя МОНГУШ
хоочун башкы

В.ЧАДАМБАНЫҢ тырттыг
ган чуруу.

СОГУННАРЫН РИО-ДЕ-ЖАНЕЙРОЖЕ ШЫГААП АЛГАН

Дөрт чыл бурунгаар Лондонга болган Олимпий оюн-нарындан бээр 4 чыл карак-чивеш аразында дег дыка дүрген эрте берген. Аңаа болган Паралимпий оюннарынга адарынга Россияның шилиндек командазының кежигүнү, бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Михаил Оюн хууда бирги чер дээш болган ча адарының маргылдаазынга хүлөр, команда талазы-биле алдын медальды чаалап алган.

Тыва спорттун төөгүзүндө шак чыйынналчак тиелелгени мурнунда спорттун кандыг-хевиринге чаңгыс-даа спорт-чедип албаан. Михаил Оюнун делегейиниң Паралимпий

оюннарының төөгүзүнче алдын үжүктөр-биле кири бижээн. Ынчангаш чаңгыс чер-чурттуувуска бүгү тыва чон чоргаарланып чоруур.

Делегей спортунун эң-не шып-

шык бажын тыва спортчу чаалап алган. Ол биске болгаш бистиң келир салгалдарывыска дидим, чаныш-сыныш чок тура-соруу-биле үлегер-чижээн көргүскен. Михаил чүгле бодун шыдаан эвес, а ажып эртип шыдаас чүве чок дээрзин херек кырында көргүзүп, бадыткаан.

Тыва чонун сүлдөзү чүү хире бедик дээрзин ол херек кырында көргүскен. Оон мурнунда Россия Федерациязының алдарлыг спорт мастери Елена Достай ийи Олимпий оюннарынга Россияның адын камгалап, киришкен. Амгы үеде ол Тываның шилиндек командазының улуг тренери. Боду ышкаш бедик мергежилдиг спортчуларны белеткээр дээш, бүгү арга-дуржулгазын, мергежилин олче угландырган.

Көшкүн чоннарның ожуунун үш дажының бирээзи дег, бурун оюну – ча адарынга Тываның олгу Паралимпий алдынын чаалап алганынга бистиң республиканың ча адыкчылары улам хей-аът кирген. Оон түңнелинде Тываның инвалид ча адыкчылары команда-даа, хууда-даа бирги чер дээш маргылдааларга доктаа-мал мурнуку одуругже киргеш, Россияның, Европаның-даа чемпионнары апаргылааннар.

Эр улустун аразында бирги черни алган спорт мастери Чаян Монгуш ча адарында Россияның делегей чергелиг спорт мастери Артыш Чүлдүмнүн байыр чедирип турары.

Херээжен ча адыкчыларының аразында шылгараан Даң-Хая Оюн биле Милана Монгуш.

Инвалид ча адыкчыларының улуг тренери Виктор Саржат-оолдун спортчуларынга чагыг-сүмелерни берип турары.

Маргылдаа үезинде.

Рио-де-Жанейрога болур ээлчеглиг Олимпий оюннарының эгелээринге чедир бир ай ажыг үе арткан. Бистиң республиканың ча адыкчылары база согуннарын ынаар шыгаап алгаш, белеткелин күштелдирген. Эрткен дыштаныр хүннерде Кызылдың «Хүреш» стадионунун ногаан шөлүнге ча адарында Тыва Республиканың чемпионнады болуп эрткен.

Ук маргылдааның түңнелдери-биле Россияның Кубогу, бирги чери дээш чеди айның 10-да Чебоксары хоорайга эгелээр Россия Федерациязының чемпионнадынга киржир шилиндек команданың кежигүннерин тургускан. Аңаа Тываның эң шыырак дээн ча адыкчылары шупту киришкен. Инвалид ча адыкчыларындан республиканың шилиндек командазының кежигүннери, ча адарында Россияның делегей чергелиг спорт мастерлери Руслан Очур биле Сылдыс Чүргүй-оол Чехияда делегей чергелиг маргылдаада бо хүннерде киржип турар болгаш, Тываның чемпионнадынга киришпээннер.

Паралимпий оюннарының эмчилериниң делегей чергелиг конгрессинге инвалид спортчу кижилер болурун тодарадып, өскерилгелерни кириген. Ол езугаар ам паралимпий оюннарынга киржип болгу дег инвалид спортчуларының чаа негелдезинге дүүштүр Лондонга болган Паралимпий оюннарынга ча адарында тергидээн Россияның шилиндек командазының кежигүннеринден чаңгыс-даа спортчу ам болур Паралимпий оюннарынга киржир аргазы чок апарган. Ынчангаш бистиң алдарлыг ча адыкчывыс Михаил Оюн база ол маргылдаага киришпес. Ынчалза-даа ону солупку дег инвалид ча адыкчылары Тываның шилиндек командазында эвээш эвес.

Ийи хүн үргүлчүлээн солун маргылдааның түңнелинде чемпионнар, шаңналдыг черлерни алган ча адыкчылары илереп келген. Эр улустун аразында

чемпион ат дээш солун маргылдаа Россияның алдарлыг спорт мастери Михаил Оюн, ча адарында Россияның делегей чергелиг спорт мастери Артыш Чүлдүм, Тывада ЦСКА спортчу школаның тренери Евгений Ондар болгаш Россияның спорт мастери Чаян Монгуш оларның аразында болган.

Оларның аразында 70 метр черге кара адарында Чаян Монгуш эң-не хей санны аткаш, 2016 чылда Тываның тулган чемпиону атты чаалап алган. Артыш Чүлдүм тиелекчиге каш-ла санны ойнаткаш – ийиги, Михаил Оюн – үшкү черлерни тус-тузунда алганнар.

Херээжен ча адыкчыларының аразында Россияның спорт мастеринге кандидат Даң-Хая Оюн – бирги, Милана Монгуш – ийиги, Чечена Саржат-оол – үшкү черлерни алганнар.

Инвалид ча адыкчыларының аразында Давид Монгуш чемпионнаан, Шеңне Долгай-оол биле Эрес Тагба олар ийиги, үшкү черлерде болганнар. Олар ам июль айның 1-3 хүннеринде Красноярск хоорайга болур Бүгү-Россия хемчээлдиг маргылдаага киришкеш, улаштыр Чебоксарыже Россияның чемпионнадынче чоруурлар.

Тыва Республиканың ча адарында шилиндек командазының кежигүннери келир айның эгезинде Россияның Кубогу, бирги чери дээш Чебоксары хоорайга болур түңнел маргылдаазынче чоруптарлар. Оларның аразындан шылгарап үнген ча адыкчыларын Россияның шилиндек командазының кежигүнүнге кирип, Рио-де-Жанейрога болур чайгы Олимпий оюннарынче киржир эргени алыр. Ынчангаш чаңгыс чер-чурттуугларывыстың оруу ак, чурттуң эң шылгараңгай ча адыкчыларының аразынче кире бээрин күзеп каалыңар.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнун тырттырган чурктары.

ХУРАЛ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ МУНИЦИПАЛЬНОГО РАЙОНА «ОВЮРСКИЙ КОЖУУН РЕСПУБЛИКИ ТЫВА»

РЕШЕНИЕ

20 июня 2016 г. №329 с. Хандагайты

О назначении выборов депутатов Хурала представителей Овюрского кожууна Республики Тыва пятого созыва

В соответствии с пунктом 1 статьи 10 Федерального закона от 12 июня 2002 года № 67-ФЗ «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации», частью 1 статьи 6 Закона Республики Тыва от 22 августа 2011 года № 781 ВХ-1 «О выборах депутатов представительного органа муниципального образования, выборного должностного лица местного самоуправления в Республике Тыва», Хурал представителей Овюр-

ского кожууна Республики Тыва решил:

1. Назначить выборы депутатов Хурала представителей Овюрского кожууна Республики Тыва пятого созыва на 18 сентября 2016 года.
2. Опубликовать настоящее решение в газете «Шын».

Глава муниципального района-председатель Хурала представителей Овюрского кожууна Республики Тыва Н.Ш. Ооржак.

ХУРАЛ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ МУНИЦИПАЛЬНОГО РАЙОНА «БАРУН-ХЕМЧИСКИЙ КОЖУУН» РЕСПУБЛИКИ ТЫВА

с. Кызыл-Мажалык № 33-р от 20 июня 2016

О назначении выборов депутатов Хурала представителей Барун-Хемчикского кожууна V (пятого) созыва

В соответствии с пунктом 1 статьи 10 Федерального закона от 12 июня 2002 года № 67-ФЗ «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации», частью 1 статьи 6 Закона Республики Тыва от 22 августа 2011 года № 781 ВХ-1 «О выборах депутатов представительного органа муниципального образования, выборного должностного лица местного самоуправления в Республике Тыва», Хурал представителей Ба-

рун-Хемчикского кожууна IV (четвертого) созыва решил:

1. Назначить выборы депутатов Хурала представителей Барун-Хемчикского кожууна V (пятого) созыва на 18 сентября 2016 года.
2. Опубликовать настоящее решение в газетах «Шын» и «Тувинская правда».

Глава МО-председатель Хурала представителей Барун-Хемчикского кожууна М.М. Кызыл-оол.

РЕСПУБЛИКА ТЫВА ХУРАЛ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ЧАА-ХОЛЬСКОГО КОЖУУНА

РЕШЕНИЕ

20 июня 2016 года №191 с. Чаа-Холь

О назначении выборов депутатов Хурала представителей Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва

В соответствии с пунктом 1 статьи 10 Федерального закона от 12 июня 2002 года № 67-ФЗ «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации», частью 1 статьи 6 Закона Республики Тыва от 22 августа 2011 года № 781 ВХ-1 «О выборах депутатов представительного органа муниципального образования, выборного должностного лица местного самоуправления в

Республике Тыва», Хурал представителей Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва решил:

1. Назначить выборы депутатов Хурала представителей Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва пятого созыва на 18 сентября 2016 года.
2. Опубликовать настоящее решение в газете «Шын».

Глава Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва О. Монгуш.

ХУРАЛ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ МУНИЦИПАЛЬНОГО РАЙОНА «КЫЗЫЛСКИЙ КОЖУУН» РЕСПУБЛИКИ ТЫВА

РЕШЕНИЕ

№ 15 «20» июня 2016 г. пгт. Каа-Хем

О назначении выборов депутатов Хурала представителей муниципального района «Кызылский кожуун» Республики Тыва седьмого созыва

В соответствии с пунктом 1 статьи 10 Федерального закона от 12 июня 2002 г. № 67-ФЗ «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации», частью 1 статьи 6 Закона Республики Тыва от 22 августа 2011 г. № 781 ВХ-1 «О выборах депутатов представительного органа муниципального образования, выборного должностного лица местного самоуправления в Республике Тыва» Хурал представителей муниципального района «Кызылский кожуун» Рес-

публики Тыва решил:

1. Назначить выборы депутатов Хурала представителей муниципального района «Кызылский кожуун» Республики Тыва седьмого созыва на 18 сентября 2016 г.
2. Опубликовать настоящее решение в газетах «Шын» и «Тувинская правда».

Глава-председатель Хурала представителей муниципального района «Кызылский кожуун» РТ Достай С.М.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина РФ Кужугет Дуюг-оол Карат-ооловича о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения с кадастровым номером № 17:01:1201003:2 расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Бай-Тал, местечко Доргун, с общей площадью 428 000 кв.м., разрешенное использование для сельскохозяйственного использования.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

В.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и по земельно-имущественным отношениям Сундуй А.А.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 4713. Номерни парлалгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Байыр чедиришикиннери

Мээң эргим, ынак авам Светлана Донгаковна чүлдү эмчилер хүнүн таварыштыр байыр чедирип олур мен. эмчи шугумунда хей чылдар иштинде дээди категорияның эмчиниң сестразы бооп ажылдап чоруур. Ынак авамга кадык ды, аас-кежикти, өөрүшкүнү күзевеишаан, дараазында одурутт бараалгаттым:

Айым биле хүнүм ышкаш,
Авыралдыг эргим авам.
Оглуң мен дээш уйгу-дыш чок
Олут орбайн чор сен, авай.
Чуртталгамда кол сен, авай
Чугаалап-даа ханмас-тыр мен.
Өртемчейиниң өңгүр, чараш чечектерин
Өргүксээр мен, сунуксаар мен, авам сеңээ
Энерелдиг, эргим, ынак авам чорда,
Эчис күзөл, сорулгамны чедип аар мен.
Белен, амыр чуртталганы дилевээн сен,
Бергелерден ырмазырап, сөгүрбээн сен.
Хей-ле чылдар амыр-дыш чок ажылдадың,
Көөргөтинип, алдар-ат-даа сүрбейн чордуң.
Хейнүң, чоннуң хүндүткелин чаалап алдың.
Аккыр халат кедип алган авам сеңээ
Аксың-кежиң четчир болгаш артар болзун.
Авам чүрээ чүс-чүс чылдар соп-ла чорзун!
Артык сеткил авамайны оюп чорзун!

Хүндүткел-биле оглу А
Чаа-Хөл суур.

Бистиң ынак, чассыг уру
Белек-кыс Делеговна АРАПЧОР
бо хүннерде төрүттүнген хүнү.
Уруувуска:
Амыдырал-чуртталгаңа
Аас-кежиң алгап тур бис.
Ажыл-ишке, чаяалгага,
Алдар-мактал күзедивис!
Төрүттүнген хүнүң-биле
Дөргүл-төрөл,
ынак аваң бараалгап тур

Саглы сумузунда субурганның «Буян-кежи хавын» июнь 24-те сугар. Субурган ажыды кынынче июль 1-де бүгү чонувусту чаладыт Оргком

БИЧЕ ХЕМЧЭЭЛДИГ СУДНОЛАРГА ХАМААРЫШТЫР

Тыва Республиканың Чазааның айтышкыны-биле Республикага биче хемчээлдиг судноларның эжинди кинин эгелээриниң болгаш доозарының хуусааларын чылдың май 15-тен ноябрь 1-ге чедир кылдыр доктаатк

Үүлгедиг болгаи

ЧӨПШЭЭРЕШКЕН-ДАА БОЛЗА, НАЗЫ ЧЕТПЭЭН

Он алды харлыг назы четпээн уруг-биле эр-херээжен харылзаа дээш аныяк кижини шииткен.

Чеди-Хөлдүн кожуун суду 24 харлыг чурттакчыны РФ-тин КК-зиниң 134 чүүлүнүң 1 кеззэн-де көрдүнген кеземче херээнге онааган. Ол дээрге он алды харлыг назы четпээн кижини эр-херээжен харылзааны улуг назы-хар четкен кижиниң кылганы-дыр.

Судтан илерээни, шииттирген кижини биле когараан уруг хей улус чыылган компанияга таныжып алганнар. Ооң соонда олар ужуражып турар апарганнар.

Айыра БАЙЫР
Чеди-Хөл кожууннуң
рорунуң дузалакчызы.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 3010181050000000073
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республиканың харылзаа-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүт Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1)
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакция туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фотолары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.